

Proudhon.

Af Aleksis Petersen.

Angreb paa Religionen er en Forbrydelse, som selv nutildags vanskelig tilgives. Proudhon, der vilde «erklære Gud Krig», der udslyngede Ordet: «Gud er det Onde», har mere end nogen Anden gjort sig skyldig i denne Forbrydelse.

Men, siger en bekendt Forfatter, «selv Atheismen er dog i vore Dage en *culpa levis* i Sammenligning med Kritik af overleverede Ejendomsforhold.» Proudhon, der erklærede Ejendom at være Tyveri, er Nutidens største og farligste Kritiker af bestaaende Ejendomsforhold.

Det store Publikum véd om Proudhon, at han har sagt: «Ejendom er Tyveri!» Det véd eller tror at vide, at han har rettet Angreb mod dets materielle Interesser. Og heraf sluttet da, at han var en Dæmon, et Uhyre. Han fortæller selv, hvorledes man en Dag i 1848, da han spadserede ved Barrikaderne i Paris, og han nævnte sit Navn til de der posterede Soldater, forfærdet veg tilbage for ham som for et Uhyre.

Paa det ene Ord: «Ejendom er Tyveri», hvis virkelige Betydning man neppe gør sig den Ulejlighed at prøve, er Proudhon bleven dømt og fordømt. Dette er

naturligt. Retfærdighed ligeoverfor politiske Modstandere anses jo for en utilgivelig Svaghed. Det tør heller ikke overraske, at man har overført sit Had til Forfatteren paa Mennesket, at man har underlagt ham de smudsigste Bevæggrunde, at man har trængt sig ind i hans Privatliv for ogsaa dér at ramme ham osv.*) Sligt er jo ikke Andet

*) De Læsere, der ønske Beviset for, at man ved alle Midler har søgt at ramme Proudhon, henvise vi til den lille Biografi, E. de Mirecourt har leveret af ham. Mirecourts Biografier af Nutidens berømte Mænd ere, som bekjendt, beregnede paa det store Publikum: paa *den offentlige Menings* Publikum: det er ikke saa meget Sandheden som dette Publikums Meninger, Anskuelse, venlige og uvenlige Følelser, der have faaet Udtryk i dem. I Mirecourts Biografi vil man da finde en lille Samling af de Beskyldninger, som den *offentlige Mening*, det *dannede og oplyste* Publikum, fandt det hensigtsvarende at rette mod Proudhon. Ved Mirecourts Pen fremsættes bl. A. følgende vakre Insinuation: *„ . . . En voyant Proudhon professer une vertu aussi pure, on se demande si la vertu était sa conseillère. Les chefs de secte, les orgueilleux, les génies brouillons [qui de siècle en siècle s'attribuent le titre de réformateurs, cherchent toujours à passer pour chastes. Ils savent combien on admire ceux qui paraissent au-dessus des passions et des faiblesses de notre pauvre humanité. Nous voyons là système et calcul, mais de vertu pas d'ombre. — Qu'il suffise de rappeler à M. Proudhon dans quelles circonstances a eu lieu certain mariage à Sainte-Pélagie, pour le convaincre que l'ange des légitimes amours n'a pas toujours veillé au chevet des plus chaleureux apôtres de la continence. Croyez-vous, sectaires menteurs, que nous allons vous laisser intacte autour du front, cette auréole usurpée? — Ikke sandt, det er net? Proudhon har selv svaret: „For den, der kæmper for en hellig Sag, er Alt tilladt. Jeg vil imidlertid tro, at Mirecourt, da han skrev disse Linjer, i sin Iver for Kirkens Sag glemte, at den Mistanke, han gjorde sig til Organ for, ikke alene ramte mig, men en Person, der ikke søger Berømmelse, og hvis Filosofi visselig aldrig gik saa vidt, at hun skulde have foretrukket Elskerindens Opofrelser fremfor Ægtehustruens Værdighed. Hvorfor gik han ikke længere tilbage, til mit Ungkarleliv? Dér vilde han have fundet Stof, og han vilde have undgaaet den Skjændighed at fornærme en Kvinde.“ Proudhon indsattes i Fængslet d. 4 Juni*

end, hvad vi daglig se: det er jo kun den Behandling, vi altid lade blive vore politiske Modstandere til Del. Proudhon har forsaavidt ikke særlig Grund til at beklage sig. Han maa endog være glad over, at han har fundet nogen Anerkjendelse, fundet Anerkjendelse paa Steder, hvor der dog ikke kunde gjøres sikker Regning paa den.

I 1872 udkom en Bog, der vandt Berømmelse og senere har opnaaet flere Oplag: «P. J. Proudhon — sa vie et sa correspondance — 1838—1848. Par C. A. Sainte-Beuve.» Paa sensible Folk gjorde det maaske et uhyggeligt Indtryk, da de saa den berømte Akademiker aabne sin Bog om den berygtede Socialist med følgende Erklæring: «To Gange, med nogle Maaneders Mellemlum, har jeg haft den Sorg ikke personlig at kunne yde to Mænd, hvem jeg agtede højt, og for hvem jeg havde stor Ærbødighed, den sidste Ære. Den Ene var Enfantin, hvem jeg havde kjendt i min Ungdom, og hvis store Hjerte, smukke bløde og ædelmodige Evner jeg havde lært at skatte. Den anden var Proudhon, med hvem jeg først sent havde gjort Bekjendtskab, men hvis faste Forstand og moralske Ærlighed jeg umiddelbart havde kunnet erkjende. Begge blev begravede en Fredag, paa en Tid da mit ugenlige Arbejde endnu bydende holdt mig fast. Det gjorde mig i høj Grad ondt, at jeg ikke kunde

1849; fik d. 25 Decbr. 1849 første Gang Lov til at gaa ud (til et Møde i Anledning af det af ham redigerede Blad), og en Uge senere anden Gang (i Anledning af sit Bryllup). Først henvend ti Maaneder efter, d. 18 Oktbr. 1850, fødtes hans første Barn. Han betegner sit Ægteskab som den «mest velovervejede, den frieste, den mest uegennyttige og den i enhver Henseende reneste og derfor værdigste og mest fortjenstlige» Handling i hans Liv. Det var — «trods store Exempler» — hans Princip ikke at «anticipere Bryllupsdagen».

aflægge disse to hæderlige Mænd, af en saa overordenlig Natur, men for Øvrigt af saa forskjellige Meninger og Anskuelser, dette sidste Bevis paa Agtelse. Jeg vil i det Mindste nu, saavidt det staar i min Magt, yde Mindet om den Ene af dem Retfærdighed.»

Det var visselig ikke Sainte-Beuves Opgave at forsvare Forfatteren Proudhon eller at udvikle og forklare hans Theorier; men det var ham om at gjøre at fremstille Proudhon som Menneske og Karakter. Sainte-Beuve tog fat paa dette Arbejde, fordi han mente, at det kunde være nyttigt at bidrage til at fjerne de Fordomme, der forhindre en betydningsfuld Mand i at blive kjendt og vurderet, og fordi han mente, at han burde søge at tilintetgjøre det Had, den Foragt, den Miskjendelse, der skriver sig fra Uvidenhed.

Det var Sainte-Beuves Overbevisning, at naar man kjendte Proudhon, maatte man ogsaa holde af ham. Nu da han er død, kunne vi intetsteds bedre lære ham at kjende end i hans Breve. Derfor bestaar Sainte-Beuves Bog ogsaa for en stor Del af Uddrag af dem. Sainte-Beuve mente endog, at han kunde have kaldt den: «Proudhon, raconté et commenté par lui-même.»

Da Saint-Beuve skrev sin Bog, havde han kun Adgang til en Del af Proudhons Brevvexling; ogsaa af denne Grund maatte hans Skildring blive ufuldført. Men i Aar er den fuldstændige Korrespondance udkommen. Denne store Samling, der udgjør en halv Snes Bind, vil i Forening med Proudhons Memoirer afgive et værdifuldt Materiale til en upartisk Bedømmelse af denne mærkelige Mand.

Sainte-Beuve har i sin Bog træffende paapeget det for den proudhon'ske Korrespondance Ejendommelige. Vi

kunne her kun henvise Læserne til denne Karakteristik (l. c. p. 274 flg.). Men vi skulle ikke undlade at fremhæve, at Frankrigs berømteste Kritiker erklærer sig «overbevist om, at i Fremtiden vil Proudhons Korrespondance blive hans Hovedværk (oeuvre capitale), hans levende Værk, og at Størstedelen af hans Bøger kun ville være det Accessoriske, en Art Bilag.» Dette er visselig en Overdrivelse; men Ret har han, naar han tilføjer: «hans Bøger forstaas i alt Fald kun vel ved Hjælp af hans Breve og de bestandige Forklaringer, han giver dem, der i deres Tvivl raadspørge ham, og som spørge ham for at blive oplyste.» Og det maa ogsaa indrømmes, at det store Publikum — det Publikum, der aldrig har skænket den proudhon'ske Dialektik nogen alvorlig Tanke — at dette Publikum i Brevene vil finde Mangt og Meget, der vil tiltale det, medens den øvrige proudhon'ske Literatur fremdeles vil være det en lukket Bog.

I Brevene følge vi Udviklingen af Proudhons Tanke Trin for Trin. Vi se den slaa ned i ham; vi se den gjære i ham; vi se den endelig bryde frem. Vi høre, hvorledes hans Opfattelse af Ejendomsretten undfanges; vi se, hvorledes Fosteret udvikler sig; vi mærke Fødselsveerne; vi ere tilstede ved Barnets Fødsel; vi høre ham prise sit Barn, juble over det og beundre det; vi se, hvorledes det voxer og udvikles, hvorledes det forandrer sig. Vi kaste Blik ind i hans Familieliv, høre om hans Glæder og Sorger, om hans Forældre, Hustru, Børn, Slægtninge og Venner. Vi høre hans Mening om videnskabelige, literære og sociale Forhold, om Dagens Politik; vi ere tilstede ved Revolutionen. Vi følge med ham som Bogtrykker, som Literat, som Journalist, som Politiker. Vi leve med ham i de store Øjeblikke som i de smaa. —

Her er Breve, bestemte for Offenligheden; her er andre, skrevne i den dybeste Fortrolighed til en eller anden kjær Ven, under Forudsætning af at de ikke komme Andre end den Paagjældende for Øje. Maaske ville vi undertiden finde, at Brevskriveren er en excentrisk Mand, en hidsig, urolig, af sin Lidenskab forblindet Mand; maaske ville vi finde hans Theorier fordømmelige; men vi ville ikke nægte, at vi have at gjøre med en ærlig Mand.

Det er Proudhons eneste nulevende Barn, hans Datter Catherine, der, hjulpet af nogle Venner, navnlig Amédée Langlois*), har helliget sig Udgivelsen af hans Korrespondance**). Hun har ment saaledes bedst at frede om sin Faders Minde.

Proudhon var fra Fødslen af «forudbestemt» til Fattigdom, til at gjøre Oprør mod det Bestaaende, til Fængslet, til Forbandelsen.

Proudhon er udgaaet af en Bondeslægt, af «en i Bund og Grund revolutionær Race». Af denne Familie er der dog ogsaa udgaaet en berømt Jurist. Men, siger Proudhon, det er ikke rigtigt at forvexle de Uskyldige

*) Den bekjendte A. J. Langlois, Medlem af yderste Venstre i den franske Nationalforsamling, i sin Tid Medarbejder ved Proudhons Blade, som Executor Testamenti Udgiver af hans posthume Værker, i sin Tid et fremragende Medlem af «Internationale» osv.

***) «Correspondance de P.-J. Proudhon. Précédée d'une notice sur Proudhon, par A.-J. Langlois. A. Lacroix et Cie. 1875». — Som Fortsættelse til Korrespondancen er der averteret et Værk paa fire Bind, kaldet: «Cahiers et Carnets. Mémoires de P.-J. Proudhon». Da disse Memoirer imidlertid endnu ikke ere komne Nedskriveren af disse Linjer for Øje, vil der ved Affattelsen af nærværende Artikel ikke kunne blive taget Hensyn til dem.

med de Skyldige: den berømte Jurist tilhørte en anden Gren af Familien, Højregrenen, en Gren, der altid havde været gudfrygtig, from, fuldstændig konservativ, og som altid havde levet paa en god Fod med Regeringen. Det var denne berømte Jurist — «Professoren», som han altid kaldtes af sin Familie —, der lod dette Ord falde: «der var en Draabe slet Blod hos Proudhon'erne; den er gaaet over paa den anden Gren», — vor Proudhons Gren, Venstregrenen. Proudhon var en ung Knøs, da han hørte dette Ord; det gjorde et mægtigt Indtryk paa ham: «en Draabe slet Blod», — hele Prædestinations-Theorien ligger heri.

Men Proudhons Familie paa mødrene Side var ikke bedre end hans Familie paa fædrene Side. Han fortæller om sin djærve, uforfærdede Morfader Tournési's Sammenstød med Politi og Kirke, om hans raa men ufordærvede naturlige Retfærdighedsfølelse, om hans voldsomme Selv-tægt osv. «Hvis det er sandt, hvad nogle Fysiologer paa-staa, at Sønnenne navnlig arve efter Mødrene, maatte der opdynges mange Laster i mig. Hvis mine Efterkommere ville vedblive at indgaa saadanne Forbindelser som min Moder og Fader, saa maa Gud vide, af hvilke forfærdelige Katastrofer Samfundet er truet.» *)

Pierre Joseph Proudhon er født d. 15 Januar 1809 i Besançon, hvor hans Fader var Bryggerkarl, senere Bødker, og hans Moder Tjenestetyende. Han var den Ældste af fem Børn. Hans Skolegang var ikke meget regelmæssig; otte Aar gammel maatte han vogte Kvæg, og paa anden Maade hjælpe med, thi i Hjemmet herskede

*) Jfr. de ypperlige Bemærkninger hos Proudhon: De la justice dans la révolution et dans l'église. 4e étude p. 96 ff.

der Fattigdom. *Pauvreté n'est pas vice, mais c'est pis*, var et Ordsprog i hans Egn, og saaledes led den første Lære i praktisk Filosofi, han modtog. «*Pauvreté n'est pas vice, c'est pis*», — over Intet har han maattet gruble mere end over dette Ord; Fattigdommen forfulgte ham gennem største Delen af hans Liv. «Den første Følelse, Synet af min Stilling indgav mig, var Skam: jeg rødmede over min Fattigdom som over en Straf. Jeg følte uklart det Sande i Ordet: «*Pauvreté n'est pas vice, c'est pis*». Fattigdommen trykker os ned; den fordærver os.» Men Skamfølelsen afløstes snart af andre Følelser, af Harme og Vrede. Og Vreden afløstes af Beslutningen om at arbejde sig op af Fattigdommen, at erhverve Rigdom. De Fejge søge at erhverve sig Rigdom ved Tyveri, ved Bedragerier, ved Forbrydelser; Proudhon besluttede at vælge en anden Fremgangsmaade. Han besluttede at undersøge fra Grunden af «denne økonomiske Maskine, som Kirken frikjender, og som efter Økonomerne uundgaelig avler Ulighed». «At vide er at besidde», sagde han til sig selv; «jeg vil erhverve mig Kundskab; thi Kundskab er Rigdom. Og jeg lovede mig, at hvis det lykkedes mig at lære Noget, skulde jeg ingenlunde være paaholdende med mine Opdagelser; thi at give er ogsaa at besidde, ja er Besiddelsens *nec plus ultra*.» Først begyndte han med at kaste den kristne Moral overbord, idet han til Maalestok for det Gode og det Onde tog sin egen Samvittighed og sin Fornuft.

Man har givet gruopvækkende Beskrivelser af det ugudelige Liv, der førtes hos Proudhons Forældre. «Familiens Nød», fortæller en Biograf, «steg Dag for Dag; Pierre Joseph fandt ikke from Hengivenhed og Taalmodighed i Hjemmet, men bitre Klager, Gudsbespottelse og

mørk Fortvivelse. Kristi Ord fandt ingen Gjenlyd i dette sørgelige Hus. I Stedet for at skue mod Himlen, rettede man Blikket mod Jorden. . . . Proudhon fortærede Misundelsens Brød. . . . Hver Dag udslyngedes der Forbandelser mod Forsynet, Samfundet, Menneskene.» Dette er ikke ganske rigtigt: der udslyngedes ingen Forbandelser mod Forsynet, thi man tænkte slet ikke paa Forsynet; — der udslyngedes ingen Forbandelser mod Samfundet, thi man satte slet ikke sin Lid til Samfundet. Proudhon tilstaar, at man var «kun lunken» i Udøvelsen af religiøs Andagt; men, tilføjer han, «hvor lunken denne Andagt end var, kunde den dog synes fortjenstlig, eftersom man slet ikke ventede sig Resultater af den.» Gudsbespottelig Tale hørtes ikke hos hans Forældre, thi man overlod Religionen til Præsten. «Religionen er ligesaa nødvendig for Mennesket som Brød; den er ogsaa ligesaa skadelig som Gift», — sagde hans Onkel Brutus. Hvad Meningen egentlig var med denne Antithese, forstod Proudhon ikke; men han véd, at den praktisk førte til, at hans Familie viste Religionen en vis vantro Frygt. Imidlertid var Proudhon den første og maaske eneste af Familien, der blev erklæret Fritænker; men han blev ogsaa «un esprit fort et le plus grand blasphémateur du siècle». Det var Fenelons «Bevis for Guds Tilværelse», der gav Proudhon (i en Alder af omtrent femten Aar) de første Tvivl om Religionen.

Inden Proudhon endnu havde gaaet Skolen igjennem, maatte han ombytte den med Værkstedet: han fik Plads paa et Bogtrykkeri i Besançon, hvor han navnlig blev brugt til at korrigere. At han trods sin mangelfulde Skolegang havde erhvervet sig gode Kundskaber, fik han snart Lejlighed til at vise: han forstod paa egen Haand

at rette Fejl i en latinsk Text, og herved var det, at han henlede Fallots Opmærksomhed paa sig. Fallot, Underbibliothekar ved det franske Institut, overraskedes ved at finde en saa stiv Latiner i et Bogtrykkeri, fattede Godhed for ham og spaaede ham en stor Fremtid. I 1831 skrev Fallot*) et mærkeligt Brev til den to og tyveaarige Bogtrykkersvend, i hvilket det bl. A. hedder:

«Deres Stilling passer ikke for Dem, Proudhon; De kan ikke leve i den; den er ikke god nok for Dem; De maa forlade den, det er nødvendigt, inden dens dræbende Indflydelse har paavirket Deres Evner. . . . Proudhon, jeg kjender Dem, jeg elsker Dem, jeg har gennemskuet Dem; for første Gang i mit Liv vil jeg driste mig til at forudsige Fremtiden. Gjem dette Brev; læs det igjen om femten, tyve eller maaske fem og tyve Aar, og hvis min Forudsigelse da ikke er gaaet i Opfyldelse, brænd det da af Godhed og Agtelse for mit Minde som en gal Mands Brev. Hør hvad jeg forudsiger: De vil, Proudhon, hvad De saa gjør, uundgaaeligen, i Kraft af Deres Skæbne, blive Skribent og Forfatter; De vil blive Filosof; De vil blive et af Aarhundredets lysende Aander, og Deres Navn vil hævde sin Plads i det nittende Aarhundredes Aarbøger, som Gassendis, Descartes's, Malebranches, Bacons i det syttende, som Diderots, Montesquieus, Helvetius's, Lockes, Humes, Holbachs i det attende Aarhundredes. Saaledes vil Deres Skæbne blive! Nu kan De gjøre, hvad De vil: De kan sætte Bøger, De kan begrave Dem i en hvilken-somhelst Afkrog, Sligt er mig ligegyldigt; thi De vil ikke undgaa Deres Skæbne; De vil ikke kunne skille Dem fra den ædleste Del af Dem selv, denne virksomme, stærke, søgende Forstand, hvormed De er begavet. Deres Plads er mærket her paa Jorden, og den kan ikke staa tom.»

Proudhon fik ikke Anledning til at brænde dette Brev.

Det var navnlig theologiske og religiøse Skrifter, Proudhon korrigerede, saaledes en Bibel, en «Vulgata», der var forsynet med hebraisk Text. Han bragtes der-

*) Om Fallot, der døde faa Aar efter dette Brev, handler et af de første af Proudhons Breve.

ved til at gjøre Sammenligninger mellem denne og Oversættelsen, og paa den Maade lærte han sig selv Hebraisk. Derved bragtes han atter ind paa den sammenlignende Sprogvidenskab, og hans første Skrift var da ogsaa et sprogvidenskabeligt Arbejde, «Essai de grammaire générale», der udkom i 1837. Dette lille Arbejde var saare ubetydeligt og blev snart glemt, ogsaa af Forfatteren. Men adskillige Aar efter, da Proudhon var bleven berømt, og da det gjaldt at komme ham tillivs, blev Restoplaget fundet som Makulatur hos en Urtekræmmer. En Boghandler kjøbte det, udgav det paany og satte Proudhons Navn paa det, uagtet det oprindelig var udkommet anonymt. En Pamfletsriver benyttede det til at lave en Historie, hvorefter dette Ungdomsarbejde ret skulde vise, hvor foragtelig en Renegat Proudhon var. I sin Bog «De la Justice» omtaler han denne betegnende Episode.

Nogen Tid efter at det omtalte lille Skrift var offentliggjort, opnaaede han at faa det Suard'ske Legat, et Stipendium paa 1500 Fr. i tre Aar, som Akademiet i Besançon tilkjendte den af de unge Mænd i Departementet Doubs, der af Akademiet ansaas for at have de bedste Anlæg for et videnskabeligt Studium. Som Ansøgning tilsendte Proudhon de besançonske Akademikere et meget langt Brev, som vi ikke kunne aftrykke i dets Helhed, men hvoraf vi dog ville meddele en Prøve:

«Mine Herrer! Jeg er Sætter og Korrekturlæser, Søn af en fattig Haandværker, der aldrig formaaede at afholde Omkostningerne ved sine tre Søners Oplæring. Tidlig har jeg kjendt Lidelser og Sorg; min Ungdom har maattet udstaa mer end én Prøvelse. . . . Jeg, der oprindelig var bestemt for et Haandværk, blev efter en af min Faders Venners Raad anbragt som Gratistelev i Skolen i Besançon. Eftergivelsen af 120 Fr. om Aaret kunde dog ikke meget hjælpe en Familie, for hvem det bestandig

stod som en Gaade, hvorledes den skulde skaffe Føden og Klæder. Idelig manglede jeg de mest nødvendige Bøger; jeg maatte studere Latin uden Lexikon. Hundrede Gange er jeg bleven straffet, fordi jeg havde «glemt» mine Bøger; jeg havde slet ikke disse Bøger. Alle mine Fridage maatte jeg arbejde i Marken eller i Huset. Af hvad Art maatte mine Studier da være? . . . Jeg fortsatte mine Studier trods min Families Elendighed. Min Fader var syg, hans Forretninger gik slet, og han førte en Proces, der skulde ødelægge ham ganske. Netop den Dag, da Dommen skulde forkyndes, skulde jeg i Skolen modtage Belønning, fordi jeg havde bestaaet med Udmærkelse. Jeg mødte med et meget sørgmodigt Sind til denne Højtidelighed, hvor Alt syntes at tilsmile mig: Fædre og Mødre omfavnede deres lavrbærkronede Sønner, medens min Familie i Retten ventede Dommen. Jeg vil altid mindes denne Dag. Rektoren spurgte mig, om han skulde forestille mig for en Slægtning eller Ven, der kunde overrække mig Belønningen. «Jeg kjender Ingen her, Hr. Rektor!» svarede jeg. «Naa, saa skal jeg gjøre det», svarede han og omfavnede mig. Aldrig følte jeg mig stærkere grebet: ved min Hjemkomst fandt jeg min Familie i Fortvivelse, min Moder græd: Processen var tabt. Den Aften havde vi kun Vand og Brød til Aftensmad. . . . Snart maatte jeg selv sørge for mit Underhold. «I en Alder af atten Aar tjente jeg selv mit Brød; det maa Du ogsaa kunne gjøre!» sagde min Fader til mig, og jeg følte, at han havde Ret. Jeg fik Plads paa et Bogtrykkeri. Jeg haabede en Tid, at min Bestilling som Korrektør vilde sætte mig i Stand til at gjenoptage mine Studier, der vare blevne opgivne netop i det Øjeblik, da de kræve større Anstrengelser og en ny Virksomhed. Jeg fik fat paa Forfattere som Bossuet, Bergier osv.; hos disse store Mænd lærte jeg Lovene for Tænkningen og Stilen. Snart troede jeg mig kaldet til at blive en Forsvarer for Kristendommen, og jeg gav mig til at læse dens Fjenders og dens Forsvareres Bøger. Men i Stridens Hede dunstede snart min kjære, elskede Tro bort; jeg bekjendte mig efterhaanden til Alt, hvad Kirken har forkjættet; jeg opgav kun det ene Kjættereri for at styrte mig i det andet. . . . Men politiske Omvæltninger og min Fattigdom tvang mig til at opgive disse Grublerier og styrtede mig mere og mere ind i det virksomme Livs Hvirvel. For at leve maatte jeg forlade min By og

Hjem og som rejsende Haandværkssvend, *compagnon du tour de France*, vandre Frankrig rundt og gaa fra Trykkeri til Trykkeri for at søge nogle Linjer at sætte, nogle Korrekturark at læse. En Dag solgte jeg de Bøger, jeg i Skolen havde faaet som Belønning, det eneste Bibliothek, jeg nogensinde havde haft. Min Moder græd derover; men jeg beholdt jo de haandskrevne Uddrag, jeg havde gjort; de kunde ikke sælges, de fulgte mig og trøstede mig overalt. Paa den Maade har jeg gennemvandret en Del af Frankrig, ofte udsat for at mangle Arbejde og Brød, fordi jeg ærligt vovede at sige Sandheden til en Mester, der som Svar smed mig paa Døren Jeg har levet i Værkstederne, jeg har været Vidne til Folkets Laster og Dyder, jeg har fortæret mit Brød i mit Ansigts Sved, jeg har været nødt til med mine tarvelige Indtægter at understøtte min Familie og bidrage til mine Brøders Opdragelse, og trods alt dette har jeg grublet, filosoferet og iagttaget. . . .*

Han slutter dette Brev, der ganske vist er en noget ejendommelig Ansøgning, med at udtale, at det, hvis han faar Understøttelsen, vil være den største Glæde for ham, der er «født og opdraget i Arbejderklassens Midte, som tilhører den ved Hjertets og Følelsernes Baand og fremfor Alt ved Fællesskab i Lidelser og Attraa», fremtidig «uden Standsning med hele Viljens Kraft og alle Aandens Evner ved Videnskaben og Filosofien at arbejde paa deres moralske og intellektuelle Forbedring, som det er ham en Glæde at kalde sine Brødre og Kammerater.» Han fik, som anført, Legatet og brugte det paa en Maade, som han utvivlsomt ansaa for gavnlig for Samfundet, men som visselig ikke tilfredsstillede dem, der havde tilstaaet ham det.

Den Anerkjendelse, der var bleven vist Proudhon af Akademiet i Besançon, søgte han at retfærdiggjøre dels ved endnu et sprogvidenskabeligt Arbejde, dels ved sit Skrift «De l'utilité de la célébration du dimanche», en

Besvarelse af en af Akademiet i Besançon udstedt Prisopgave. Akademiet tilkjendte i August 1839 Forfatteren en Medaille samt hæderlig Omtale, uagtet det misbilligede, at han havde hengivet sig til vovelige Theorier og var gaaet ind paa den praktiske Politiks og den sociale Ordningens Omraade, hvor den ærlige Vilje ikke kunde retfærdiggjøre det Ubesindige i Problemernes Løsning. Man finder i Virkeligheden i denne Bog, ved Siden af mange smukke Betragtninger over Søndagens Betydning, Spiren til den berømte proudhon'ske Theori. Man mærker, at Forfatteren er paa Vejen henimod Sætningen: «Ejendom er Tyveri», og at han er tilbøjelig til at stemple ethvert Brud paa den fuldstændige Lighed som et Brud paa Retfærdigheden. Set under dette Synspunkt maa Literærhistorikeren tillægge Bogen «Om Søndagen» en overordenlig Betydning. «Det er det første Skridt, der koster»; — Proudhou havde nu gjort dette første Skridt, og han var sig dette bevidst. «Jeg har skrevet en Afhandling «Om Søndagen», tilskriver han i 1839 Huguenet, Faktoren i hans Bogtrykkeri i Besançon. «Naar Publikum faar at vide, at jeg er Forfatteren, vil der blive et smukt Spektakel. Jeg kan sige, at jeg har overskredet Rubicon!»

Naar Bogen «Om Søndagen» allerede havde vakt alvorlige Betænkeligheder paa sine Steder, hvorledes vilde det da gaa med det næste Skrift, i hvilket Proudhou viser sig i sin sande Skikkelse?

Allerede i 1839 begynder han at tale herom i sine Breve, men Brevene ere sparsomme; thi han maa afsende dem «ved Lejlighed», da han er for fattig til at betale Porto; (naar han bliver rig, lover han sine Venner at sende dem frankerede Breve!) «Mit ny Ar-

bejde», skriver han i December 1839 til sin Ven Bergmann, «vil ikke være noget Værk af en ung Mand, der kun halvt er sig sine Ideers Nyhed og Sikkerhed bevidst.» Han trænger til at udtale sig frit. «Man vil tillade mig at være Filosof; men det er mig ikke tilladt at røre ved Gud, ved Samfundet, ved Religionen!» udbryder han forbitret. I Februar 1840 giver han sine Venner en fuldstændig Udsigt over sin Plan, og samtidig fortæller han dem om de sørgelige Forhold, hvorunder han arbejder. «Ifjor var jeg fattig; i Aar er jeg nødlidende. . . . Ofte betragter jeg Seinen med mørke Blikke. . . . Undertiden tænker jeg paa at gjøre mig til Tyv. . . . Min ulykkelige Stilling berøver mig Kraften og lammer mine Evner: jeg kan ikke arbejde, og dog arbejder jeg bestandig for ikke at dø af Kjedsomhed. . . . Stilen i mit Skrift om Ejendomsretten vil blive haard og skarp; Ironien og Vreden vil mærkes for stærkt; det er en uundgaaelig Fejl: naar Løven er sulten, brøler den.» Men under al denne Elendighed bevarer han Overbevisningen om at ville præstere noget Skrækindjagende og noget Stort. «Jeg bereder mig til at bringe de Andre til at skjælve. . . . Jeg vil i en Tvekamp paa Liv og Død bekæmpe Ejendommen og Uligheden. * Enten er jeg blind eller ogsaa vil den aldrig rejse sig efter det Slag, jeg vil tilføje den!» «Jeg arbejder for kun at indhøste Foragt og Forbandelser; min Ulykke vil, at jeg i Stedet for at fortælle Folk Ting, der more og behage dem, kun kan sige dem sørgelige Sandheder, der ville gjøre mig hadet og haanet. Men jeg véd intet Andet. Skal jeg da tie? Jeg kan ikke; jeg er tvungen til at tømme denne Kalk, der indjager mig Rædsel, og som alle Herligheder ikke ville forhindre mig i at tømme.» Men hans Overbevisning om at ramme det

Sande er urokkelig, og i overstadig Tillidsfuldhed udbryder han: «Bed til Gud, at jeg maa finde en Forlægger: Nationens Frelse afhænger maaske deraf!» «Det er et diabolisk Værk, jeg arbejder paa; jeg vil gaa straalende som en Engel eller brændt som en Djævel ud af Kampen. Bed til Gud for mig!» Endelig er da Bogen færdig. «Mit Arbejde er færdigt!» jubler han, «og jeg tilstaar, at jeg er tilfreds dermed. Jeg kan ikke tænke derpaa, uden at skjælte af Rædsel. Jeg tænker paa den Virkning, det ufejlbarligen vilde gjøre, hvis det var en Arago, der offentliggjorde det, og jeg føler den samme Hjertebanken, som en Fieschi maa have følt, Dagen før han lod sin Helvedesmaskine springe. . . . Du ler ved at høre Sligt; men, min Ven, jeg kjender Intet i Videnskaberne, hvis Opdagelse nogensinde har fremkaldt en saadan Virkning, som Læsningen af mit Værk er i Stand til at fremkalde. Jeg siger ikke, at man skal forstaa det; jeg siger kun, at man skal læse det, — og det er ude med det gamle Samfund!»

Men det var ikke «ude med det gamle Samfund». «Qu'est-ce que la propriété» formaaede ikke at «frelse Nationen». Ejendommen og Uligheden rejste sig fuldt vel igjen. Sammenligningen med Fieschis Helvedesmaskine viste sig at passe bedre, end Proudhon havde troet og haabet: en Explosion, et Kvald, nogen øjeblikkelig Forfærdelse — det var det Hele; det Bestaaende blev ikke rokket.

Det var i Juni 1840, at «Qu'est-ce que la propriété» udkom. Forfatteren havde haft den Dristighed eller rettere Frækhed at tilegne Akademiet i Besançon dette revolutionære Værk. Han havde tilraabt det: «Ja, mine Herrer, jeg tilstaar det: jeg har — opfyldt af Had til alt

Bestaaende og med Planer om Ødelæggelse — søgt om Deres Understøttelse. . . . Gid jeg maatte være den Sidste, der modtager denne Understøttelse; jeg kan ikke nære noget for Dem mere værdigt og for mig mere hæderfuldt Ønske.» Men Akademiet mente ikke at burde finde sig i slig Udæskning; det tog Sagen alvorligt og besluttede at revse den Mand, der, uagtet han understøttedes af det, vovede at offentliggjøre «en antisocial Bog, en Bog, der strider mod alt Passende, baade hvad Form og Indhold angaar», «en foragtelig Brochure, fuld af rasende Deklamationer». Det besluttede at anlægge Sag mod ham, og han vilde ufejlbarlig være bleven dømt, naar ikke Blanqui, den økonomiske Professor, havde gjort gjældende, at Bogen maatte betragtes som en rent videnskabelig Undersøgelse, hvorfor det ikke vilde være heldigt at gøre den til Gjenstand for retslig Forfølgelse, hvor uholdbare dens Paastande end vare*).

Strax i Begyndelsen af sit Skrift: «Hvad er Ejendommen?» besvarer Proudhon det af ham opstillede Spørgsmaal med Ordet: «Tyveri!» Herved opnaaede han jo ganske vist sin Hensigt: «at forbavse og forskrække Læseren og tvinge ham til at tænke». Og de følgende Udviklinger ere ingenlunde skikkede til at berolige ham. Proudhon viser sig alt i dette Skrift som den hidsige, lidenskabelige og fremfor Alt paradoxale Skribent. Vi finde alt her, omend endnu ikke fuldt udviklet, det proudhon'ske System: *égalité, possession, anarchie*. Proudhon søger at vise, at de Grunde, hvormed Privatejendommen i Almindelighed forsvares, ikke ere

*) Jfr. for Øvrigt den ret mærkelige Forsvarsskrivelse, Proudhon under 6 Jan. 1841 tilstillede Akademiet.

fyldestgjørende. Udleder man Ejendomsretten af *jus primi occupantis*, kommer man til det mod Retfærdigheden stridende Resultat, at der Intet bliver til dem, der fødes sidst. Udleder man den af Erobring, gjør man sig skyldig i en mod Moralen stridende Antagelse. Søger man dens Udspring i Arbejdet, saa maa det fremhæves, at Arbejdet ikke skaber Jorden, altsaa ikke kan give Ejendomsret over den. Mener man, at den følger med Personligheden, saa bør der indrømmes Alle Ejendom. Siger man, at det er Loven, der skaber den, saa burde man kunne anføre fuldgyldige Grunde, hvorpaa Loven hviler, da det dog ikke gaar an at betragte Ejendomsretten som en blot vilkaarlig Institution. Den private Ejendomsret strider mod Retfærdigheden α : Ligheden, *égalité*, og er i Virkeligheden de Svages Udplyndring ved de Stærke: den tillader og gjør det muligt for de Stærke at opdygne hvor megen Ejendom de vil, saa der Intet bliver tilbage til de Svage. Omvendt er Kommunismen de Stærkes Udplyndring ved de Svage, og er desuden bleven dødsdømt af Erfaringen. Da baade Privatejendom og Fællesejendom maa forkastes, søger Proudhon Frelse i *la possession*, en individuel Besiddelsesret, hvis Grundlag Arbejdet skulde være; men det er ikke lykkedes ham ret at klare for sig selv og Andre, hvad han egentlig forstod herved. Endelig fremhæver han Nødvendigheden af *anarchie* α : Selvregering; Regering af Mennesker ved Mennesker er uretfærdig; Statsmagten skal afskaffes; men Anarkiet er ikke Uorden; det er Frihed for Herrer.

Ved at behandle Proudhon som Videnskabsmand havde Blanqui erhvervet sig hans Venskab. Derfor retter Proudhon sit næste Skrift (April 1841) til ham: «Lettre à M. Blanqui sur la propriété». Dette Skrift skulde være

et Slags Apologi for det tidligere, og er ogsaa forholdsvis moderat. Men i den tredje Memoire over Ejendomsretten, «Avertissement aux propriétaires ou lettre à M. Considérant», der var fremkaldt ved et Angreb fra fourieristisk Side, er Proudhon atter den Gamle: Maadeholdet har han fuldstændig glemt; det er den fuldstændige Lighed, han her forsvarer. Dette Skrift skaffede Proudhon en ny Proces, men Juryen frikjendte ham. Vi anbefale Læseren det særdeles karakteriserende Brev af 23 Maj 1842, hvor Proudhon gjør Rede for denne Proces og sin ejendommelige Forsvarstale.

Det følgende Aar (1843) bragte et Værk, hvorefter Proudhon alt taler i sine Breve fra 1841, Bogen «De la création de l'ordre dans l'humanité». Det er ikke nogen rigtig Karakteristik, Proudhon giver af den, naar han i et Brev til en Ven omtaler den saaledes: «Jeg har gjort min Bog saa tyk, saa drøbende, saa ufordøjelig, at kun Faa ville have Mod til at læse den til Ende, og at man for rigtig at forstaa den, maa læse den langsomt og to Gange.» Derimod løber Forfængeligheden af med ham, naar han tilføjer: «Men de, der kunne gjøre dette Offer, ville ikke angre det. De ville lære mere Nyt, end der er blevet fremsat i de sidste 60 Aar.» Senere nedstemte han Tonen betydelig, og i Virkeligheden hører dette omfangsrige Værk til de mindre betydende.

Medens hele denne betydelige Forfattervirksomhed udfoldedes, var Proudhon bestandig plaget af Nærings-sorger. Et Bogtrykkeri, han ejede i Besançon, forvoldte ham idelige Bryderier. I 1843 maatte han endelig skille sig ved det, men med betydeligt Tab. Derefter var han i nogle Aar, 1843—47, ansat hos et Firma i Lyon, der handlede med Kul og drev en betydelig Dampskibsforret-

ning. Men denne Virksomhed forhindrede ham ikke i at fortsætte sine økonomiske og filosofiske Studier. «Jeg er *commis batelier* i Lyon», skriver han; «jeg tilbringer hele Dagen med Søfolk, Lastdragere, Vognmænd, Kjøbmænd, Kommissionærer, Fyrbødere osv., snart paa Kontoret, snart ombord paa vor Bugserdamper «le Dragon», en af de stærkeste Dampere paa Saône. Der fortsætter jeg mine lagttagelser og fuldender *ab experto* mit Kursus i politisk Økonomi, som jeg begyndte med Ad. Smith og Say. Jeg spilder ikke min Tid. . . . Jeg antager til Vinter at komme til Paris, hvor jeg vil begynde min journalistiske Løbebane; saa skal De faa en anden Mand at se. Man tror, at jeg er begravet i Metafysik, og jeg skal vise Folk, at jeg i en Masse Spørgsmaal har erhvervet praktiske Kundskaber, over hvilke jeg haaber, at Mange ville blive rasende. Næste Aar skal faa noget Nyt at se; det kan De være vis paa!» Dette «Ny» lod dog noget vente paa sig; thi der hentydedes neppe ved dette Ord til Skriftet: «De la concurrence entre les chemins de fer et les voies navigables». Endelig i Oktober 1846 kom dette «Ny»: det store epokegjørende Værk «*Système des contradictions économiques ou philosophie de la misère.*» Her søgte Proudhon at bringe det hegel'ske System i Anvendelse. (Han havde rigtignok ikke selv læst Hegel, men Karl Grün havde givet ham et Kursus i den hegel'ske Filosofi.) Proudhon bekæmper her vexelvis Nationaløkonomerne og Socialisterne: han paaviser, hvorledes Maskinerne fritage Arbejderne for det mekaniske Arbejde, men samtidig gjør dem til Kapitalens Slaver; han paaviser, hvorledes Konkurrencen sporer fremad, hæver Sædeligheden, men samtidig medfører de Svages Underkuelse ved de Stærke. Paa samme Maade belyses

Monopolet, Skatten, Ejendommen, Handelen, Krediten osv. fra de to modsatte Sider. Overalt søger han at bevise, at der ikke er et Princip, ikke en Kraft i Samfundet, som ikke frembringer ligesaa megen Elendighed som Rigdom, hvis den ikke modvejes af en anden Kraft, hvis nyttige Side ophæver hins ødelæggende Virkninger. Overalt søges Modsigelsen. Men Modsigelsernes Forsoning udebliver eller fremtræder i alt Fald ikke paa nogen klar forstaaelig Maade. I et Brev har Proudhon ladet dette Ord falde: «Hvis den halve Sandhed undertiden forfærder os, beroliger og fortryller den fulde Sandhed os.» Men hvorfor dvæler han da saa udførligt ved den ene eller anden Halvdel af Sandheden? Hvorfor sammensmelter han ikke Sandhedens to Halvdele og viser Læseren den fulde Sandhed? Er det, fordi han holder mere af at «forfærde» end af at «berolige og fortrylle», eller er det, fordi det ikke stod ham selv klart, hvorledes Sammensmeltningen skulde foretages? Proudhon vidste aabenbart ikke, hvad han vilde, og forstod ikke sit eget Værk. Deraf kommer det, at Læsningen af det umulig kan være tilfredsstillende; thi det Sande, det Træffende, det Aandrige, der findes i det, er kun spredt og uden Sammenhæng med det Øvrige. Proudhon har erhvervet sig flere fremragende, højtbegavede Disciple — Udgiveren af hans Brevvexling, Langlois, er en af dem —; men om det er lykkedes nogen af dem at komme til en fuld Forstaaelse af ham, er mere end tvivlsomt*).

I et Brev til sin Moder erklærer Proudhon, at dette

*) Det bør fremhæves, at Proudhon selv senere ærligt har indrømmet, at den af ham benyttede Methode, den hegelske, var falsk: den gør sig, siger han, saavel skyldig i en logisk som i en Erfarings-Vildfarelse. (Jfr. «De la justice», Et. 3, p. 179.)

Værk skulde være hans sidste, at han «aldrig i sit Liv» vilde skrive noget andet; men dette Løfte var meget snart glemt. Snart kom der ny; Aaret 1848 saa hans «Solution du problème social». Proudhon, der alt tidligere havde haft fat paa Louis Blancs «Arbejdets Ordning», kritiserede i dette Skrift med Kraft Forsøget med Nationalværkstederne. Omtrent samtidig redigerede han, med en Del Afbrydelser, «Le représentant du peuple» og senere «Le peuple» samt offentliggjorde en Del Artikler om de «revolutionære Ideer», om «Retten til Arbejde», om «Folkebanken» osv., samt førte sin berømte Forhandling med Bastiat om «la gratuité du crédit».

Proudhon søger at forlade det blot kritiske Standpunkt og at stille positive Forslag; han fremkommer med sin «mutualistiske» Ordning. Det sociale Problem skal løses ved en «organisation mutuelliste du crédit», hvor Brugen af Penge skal undgaas. Proudhon foreslaar, at Forpagtnings- og Lejeafgifter nedsættes med $\frac{1}{4}$, at Bankdiskontoen nedsættes til 3 pCt., at al Arbejdsløn nedsættes, for derved at opnaa Gjensidighed i lave Priser. En almindelig Prisreduktion betragtes af Proudhonisterne som enstydig med Fremskridt, uagtet den jo faktisk — saafremt den virkelig er ligelig — kun kunde medføre en Forandring i de Tal, hvormed der regnes. Folkebankens Formaal skal være at overflødiggjøre Brugen af Penge. — Proudhon, der i Juni 1848 var bleven valgt ind i Nationalforsamlingen, ansaa sig nu forpligtet til bestemt at formulere sine Ideer. Han fremlagde da i Juli et Forslag, hvorefter det skulde tillades Lejerne at holde $\frac{1}{3}$ tilbage af Lejeafgiften og Skyldnerne $\frac{1}{3}$ af Renterne; Staten skulde nedsætte Renten med $\frac{1}{3}$, og Lønningerne skulde ogsaa i en betydelig Grad nedsættes; Halvdelen af

hvad der vandtes herved skulde tilfalde Skyldnerne, Halvdelen Staten. Paa denne Maade vilde Staten tjene 1500 Millioner, Lejerne og Skyldnerne ligesaa meget. Det, Skyldnerne vandt, vilde gjøre dem det muligt at bringe ny Kraft ind i Produktionen og saaledes muliggjøre en Prisnedsættelse; ved den vilde ogsaa Kreditorerne og Ejerne tjene. Det, Staten vandt, vilde kunne bruges til en Nedsættelse af Skatterne og til Indførelse af allehaande Forbedringer: — paa den Maade vilde Alle vinde, og Gjensidigheden vilde være sikret. — Proudhons Forsvarstale for sin Finansplan vakte Forsamlingens Haanlatter; men han svarede: «Borgere, jeg beklager, at mine Ord vække Eders Latter: thi mine Ord ville dræbe Eder!» Forslaget blev for Øvrigt henvist til Finansudvalget, hvor det nød den Ære at blive gjort til Gjenstand for en Betænkning fra Thiers's Haand. Selvfølgelig blev det forkastet: ved en motiveret Dagsorden afviste Forsamlingen det med 691 St. mod 2 som et «hadefuldt Angreb paa den offentlige Moral, en Appel til de sletteste Lidenskaber».

I den konstituerende Forsamling optraadte han for Øvrigt omtrent lige saa kritisk som han havde vist sig som Forfatter. For de politiske Former havde han den største Foragt, og han deltog egenlig kun i Diskussionen for at vise dens Betydningsløshed. Ikke sjældent stemte han «Ja», naar man ventede «Nej», og «Nej», naar man ventede «Ja». Undertiden faldt det ham ind at stemme for Højre og mod Venstre. Felix Pyats Forslag til Gunst for «Retten til Arbejde» stemte han imod, fordi han «ikke vilde støtte et Forslag, hvor Konklusionen tilintetgjorde Præmisserne». Det er ikke besynderligt, at han snart kom i Uenighed med dem, der skulde have været hans

nærmeste Fæller: med Felix Pyat kom det endog til en Duel, og Delescluse, dengang Redaktør af «La révolution démocratique et sociale», sendte ham en Udfordring. Paa hans besynderlige Lovgivervirksomhed blev der imidlertid snart sat en foreløbig Stopper. Efter at han nemlig havde angrebet Louis Bonaparte i en i sin Tid berømt «Pamphlet sur la Présidence», rettede han i Nationalforsamlingen et fornyet voldsomt Angreb mod Præsidenten, hvilket medførte, at han blev anklaget, erklæret skyldig og dømt til tre Aars Fængsel samt til en Bøde paa 10,000 Fr. Vel unddrog han sig foreløbig Straffen ved Flugt; men da han begik den Uforsigtighed at vende tilbage til Paris, blev han i Juni 1849 arresteret og indsat i Sainte-Pélagie.

Her ville vi standse et Øjeblik og spørge: Hvilken var Proudhons Stilling til Revolutionen? Gaa til hans Korrespondance: dér findes Svaret.

Den Samfundsorden, der for Proudhon stod som Idealet, var jo visselig lidt forskjellig fra den bestaaende. Man kjender hans Svar til Prins Napoleon, der forundret spurgte ham om, hvad Slags Samfund han egentlig tænkte sig: «Jeg tænker mig et Samfund, hvor jeg vilde blive guillotineret som reaktionær!» Men han tænkte sig ingentunde dette ejendommelige Samfund gennemført ved en Revolution. Proudhon hadede det bestaaende Samfund; han hadede dets religiøse, politiske og økonomiske Ordning; men han troede ikke, at den lod sig fjerne med ét Slag. Dette fremgaar tilstrækkeligt af hans Breve. Man høre f. Ex. hvad han i 1841 tilskriver en Ven:

«Du beder mig om at forklare dig, hvorledes Samfundet skal ombygges. Jeg vil svare dig med faa Ord og forsøge at give dig en rigtig Forestilling herom.

Siden du har læst min Bog, maa du forstaa, at det nu ikke gjælder at udtænke, at kombinere i vor Hjerne et System, som vi derefter ville fremlægge; det er ikke saaledes, at Verden reformeres. Samfundet kan kun rette sig ved sig selv, d. v. s. at det, man skal gjøre, er at studere den menneskelige Natur i alle dens Ytringer, i Lovene, Religionerne, Sædvanerne, den politiske Økonomi; at uddrage, ved metafysiske Operationer, af denne uhyre Masse, hvad der er sandt; at udskille det, der er slet, falskt eller ufuldstændigt, og af alle de bevarede Elementer at danne almindelige Grundsætninger, der tjene som Rettesnor. At føre dette Arbejde til Ende vil tage Aarhundreder.

Det er til at fortvivle over, mener du; men berolig dig! I enhver Reform er der to forskjellige Ting, som man kun altfor ofte blander sammen: Overgangen og Fuldendelsen.

Det nuværende Samfund er kun kaldet til at virkeliggjøre hin. Efter hvilke Principer skal Overgangen da gennemføres? Du vil finde Svaret paa dette Spørgsmaal, naar du forbinder nogle Steder i min anden Memoire over Ejendomsretten (Bankreform, Kapitalemissioner til lav Rente, almindelig Nedsættelse af al Rente, gradvis Afskaffelse af Told osv.). Du vil forstaa, at et System, der gradvis afskaffer, hvad jeg vil kalde *aubaine* (uventede Fordele, Hjemfaldsretten) \varnothing : Renter, Forpagningsafgifter, Lejeafgifter, de store Lønninger, allerede næsten vil tilintetgjøre Ejendomsrettens Virkning, da det netop er ved Renten, at denne er skadelig.

Den gradvise Afskaffelse vilde imidlertid kun være en Negation af det Onde, men ikke en positiv Organisation. Jeg kan vel angive dig Principerne og de almindelige Love for denne, men jeg alene kan ikke magte alle Enkeltheder. Dette Arbejde vilde udkræve halvtredsindstyve Montesquieu'er. Jeg for min Del angiver Grundsætningerne, leverer Exempler og en Methode; jeg sætter Sagen i Gang; de Andre maa gjøre Resten.

Vær overbevist om, at Ingen paa Jorden er i Stand til — hvad man har paastaet om Saint-Simon og Fourier — at levere et færdigt System, som man kun behøvede at sætte Gang, for at det skulde virke. Dette er den mest fortvivlede Løgn, og det er derfor, at jeg er saa stærk Modstander af Fourierismen. Samfundsvidenskaben er uendelig; intet Menneske er fuldstændig Herre

over den, lige saa lidt som over Lægevidenskaben, de fysiske og matematiske Videnskaber. Men vi kunne opdage dens Principer, dens Elementer og en Del af den, der stedse bliver større. Det, jeg for Tiden bestræber mig for, er at bestemme den politiske og legislative Videnskabs Elementer. . . .

Kort sagt: Overgangen bestaar i den gradvise Afskaffelse af alle uberettigede Fordele, indtil de helt ere fjernede. — Den endelige Organisation vil fremgaa af Arbejdsdelingens og den kollektive Magts Princip i Forbindelse med Bevarelsen af Personligheden i Mennesket og Borgeren »

I adskillige andre Breve se vi den samme Tanke fremsat: det bestaaende Samfund skal ikke kuldkastes med ét Slag; Idealet α : den absolute Lighed skal ikke søges naaet imorgen; men der skal arbejdes langsomt, meget langsomt henimod det. Det er vel muligt, at Proudhon senere modificerede sine Anskuelser en Del, at han — forbitret over, at man ikke vilde antage hans Reformideer — begyndte at nærme sig Revolutionen i en betænkelig Grad; men vi se ham dog atter i 1846 erklære i et Brev til Karl Marx, at «Revolutionen ikke bør betragtes som et Middel til den sociale Reforms Gjennemførelse», at man derimod bør se «at vende Ejendoms-theorien imod selve Ejendommen», og at det er bedre at ødelægge Ejendomsretten *à petit feu* end at gjøre Ejendomsbesidderne til Ofre for en ny Bartholemæusnat, hvad der kun vilde give Ejendomsretten en fornyet Kraft. Ved Udgangen af 1847 skriver han rigtignok, at han nu vil forlade Kritiken og skride til Handling, og at hans Blad, «le Peuple», skal være Revolutionens første Handling; men det er den økonomiske Revolution, han taler om; den politiske lader han haant om. Han mærker imidlertid, at ogsaa denne Revolution nærmer sig; han for-

udser dens Resultatløshed, og han advarer sine Venner imod den.

«Jeg saa, hvorledes Striden mellem de forskellige Afskygninger af det store konstitutionelle monarkiske Parti mere og mere forgiftedes, og hvorledes der, under disse beklagelige Forhandlingers Skueplads, aabnede sig et Svælg i det af social-demokratiske Agitationer bearbejdede Samfund. Banketten i Château-Rouge, hvor Oppositionen med Odilon Barrot i Spidsen var tilstede, var i mine Øjne Katastrofens Forløber. Stillet nederst i Samfundsbygningen, midt i Arbejdermassen, saa jeg, der selv var En af dem, der først havde undergravet Bygningen, bedre end Statsmændene, der stredes i Højderne, Faren nærme sig og alle Ødelæggelsens Følger. Endnu nogle Dage, — og ved den mindste Parlamentsstorm vilde Monarkiet styrte sammen og det gamle Samfund med det.

Stormen begyndte at bryde løs ved Reformbanketterne. Begivenhederne i Rom, paa Sicilien, i Lombardiet forøgede Partiernes Hidsighed; Borgerkrigen i Schweiz ophidsede fuldstændig den offentlige Mening og bragte Forbitrelsen mod Ministeriet til Højdepunktet. Forfærdelige Skandaler, modbydelige Processer forøgede uophørlig Folkevreden. Jeg saa, at Alt var tabt.

De to Maaneder, der forløb inden Explosionen, mellem Kamrenes Aabning og Tronens Fald, vare de sørgeligste, de mest bedrøvelige Øjeblikke, jeg har haft i mit Liv. Min Moders Død, der netop da indtraf, kunde ikke rive mig ud af den Angst, der kvalte mig: den gjorde i det Øjeblik kun et svagt Indtryk paa mig. Jeg følte da, hvor langt Fædrelandet i Borgerens Øjne staar over Familien: jeg lærte at forstaa Regulus og Brutus.

Republikaner fra Ungdommen, Republikaner fra Skolen, fra Værkstedet, fra Studereværelset som jeg var, — jeg skjælvede dog af Rædsel, da jeg saa Republiken nærme sig! Jeg skjælvede, siger jeg, over, at Ingen i mine Omgivelser eller over mig troede, at Republiken skulde komme, i det Mindste komme saa snart.

Begivenhederne skrede frem, og den sociale Revolution rejste sig, uden at Nogen, Høje eller Lave, syntes at forstaa den. Men hvorledes skal det gaa i en Revolution, naar man ikke har fattet dens Idé?

Republikanerne troede paa Republiken; de forstode den ikke. Socialisterne, hvis Navn endnu ikke havde

gjenlydt paa Scenen, troede paa den sociale Revolution; de forstode den ikke.

Ofte var det gamle Samfund blevet kritiseret, for Størstedelen dog paa en løs, uklar Maade; men intet Lys udstraalede af al denne forvirrede Tale; Dagspressen havde aldeles ikke taget Spørgsmaalet for; Læsernes uhyre Flertal skænkede det ikke nogen Tanke.

Og alligevel rykkede Revolutionen, Republiken, Socialismen, støttende sig paa hverandre, frem med stærke Skridt. Jeg saa dem, jeg rørte ved dem, jeg flygtede for det social-demokratiske Uhyre, hvis Gaade jeg ikke kunde løse, og en usigelig Rædsel gjennemisnede min Sjæl og lammede min Tanke. Jeg forbandede de Konervative, der haanede Oppositionens Vrede; jeg forbandede endnu mere Oppositionen, som jeg saa undergrave Samfundets Grundvold med et uforklarligt Raseri. Jeg besvor dem af mine Venner, som jeg vidste vare grebne af Bevægelsen, ikke at blande sig i denne Strid om Forrettigheder, der var meningsløs for Republikanere, og hvoraf Republiken uventet skulde udgaa. Man troede mig ikke; Ingen forstod mig.

Jeg græd over den fattige Arbejder, hvem der ventede Arbejdsløshed og flere Aars Elendighed, Arbejderen, til hvis Forsvar jeg havde helliget mig, og hvem jeg var ude af Stand til at hjælpe. Jeg græd over Borgerstanden, der skulde ødelægges og ophidses mod Proletariatet, og imod hvem Omstændighedernes Magt skulde tvinge mig til at kæmpe, uagtet jeg mere end nogen Anden var tilbøjelig til at beklage den.

Endnu inden Republiken var kommen til Verden, bar jeg Sorg for den, og jeg maatte alt udsone dens Synder. Og hvorledes kunde man, spørger jeg, hvorledes kunde man, naar man forudsaa, hvad jeg forudsaa, undlade at frygte? Denne Revolution, der skulde bryde løs i den politiske Verden, var Udgangspunktet for en social Revolution, som Ingen forstod. I Strid med al Erfaring, i Strid med den hidtil bestandig fulgte Orden i den historiske Udvikling, skulde Handlingen sættes foran Tanken, som om Forsynet denne Gang havde villet slaa uden at advare! Alt forekom mig da i Beskuelsen af en Fremtid, der med hvert Minut rykkede Virkeligheden nærmere, forfærdeligt, uhørt, paradoxalt. . . . Min Sjæl laa i Døds-kamp: jeg følte alt Republikens Smerter, jeg følte Byrden af de Bagvaskelser, der skulde ramme Socialismen.

Endnu den 21 Februar om Aftenen opfordrede jeg mine Venner til ikke at kæmpe. Den 22 aandede jeg friere, da jeg hørte, at Oppositionen veg tilbage. Men d. 23 spredte mine Illusioner: Tærningen var kastet!»

Den 24 var Revolutionen fuldbyrdet. Allerede den næste Dag karakteriseres i et af Proudhons Breve Lamartines Republik med dette Ord: «*le bavardage triomphe!*» Og i de følgende Breve fra samme Aar er Republiken bestandig Gjenstand for Kritik. «Le ridicule frappe à mort la République», skriver han til Vælgerne i Doubs. Den provisoriske Regering bliver beskyldt for at være uduelig, idiotisk, gal. Navnlig gaar det ud over Louis Blanc; «Louis Blanc koster Frankrig 100 Millioner om Dagen»; Louis Blanc «pibes ud»; alle Folk «ler ad hans Nationalværksteder»; «endog i Pigeskolerne gjør man Nar ad dem» osv. osv. Fremtidige Historieskrivere kunne ikke undlade at tage Hensyn til Proudhons Breve fra denne Periode: de belyse ikke blot ham selv og hans Forhold til Revolutionen og dens Mænd; de ere et Bidrag til hele Tidens Historie. —

Vi vende efter denne Digression tilbage til Proudhon i Fængslet.

Proudhon kunde ganske vist ikke klage over Fængslets Haardhed: det var visselig ikke noget «Cellefængsel». Han levede saa at sige sammen med sin Familie, modtog talrige Besøg af Venner, spadserede flere Gange om Maaneden ud, gik endog en enkelt Gang i Theatret, og synes i det Hele at have haft det ret hyggeligt. At Brugen af Pen og Blæk ikke var ham negtet, behøver følgelig ikke at siges. Han udfoldede endog en meget betydelig og for Regeringen ingenlunde behagelig litterær Virksomhed i Fængslet. Her redigerede han sit Blad «La

voix du Peuple». Fængslet omdannedes til Redaktionskontor. Politiske Fanger behandles, som man ser, ikke overalt paa samme Maade.

Af Skrifter, han udsendte fra Fængslet, fortjener navnlig at nævnes: «Les confessions d'un révolutionnaire» og «l'idée générale de la Révolution au 19 siècle», hvor han paaviser den almindelige Valgrets Mangler.

Kort efter hans Løsladelse af Fængslet (Juni 1852) udkom «La révolution sociale démontrée par le coup d'État», et Skrift, der syntes at stille Napoleon Valget: Anarki eller Cæsarisme, og som i høj Grad vakte Regeringens Forbitrelse. Alligevel var det en speciel Tilladelse af Regeringen, der gjorde det muligt for Proudhon at udgive Bogen: Proudhon havde bekvemmet sig til i et Brev at bede Præsidenten om Tilladelse, thi uden en saadan turde paa den Tid ingen Forlægger udgive Noget for den frygtede Socialist. — Af de i den følgende halve Snes Aar udkomne Værker ville vi kun fremhæve disse: «Des réformes à opérer dans l'exploitation des chemins de fer» (1855). Forf. paaviser Kommunikationsmidlernes sociale Indflydelse, den ved Jernbanerne foraarsagede Centralisation, de store Selskabers monopolagtige Karakter, Agiotagen med Aktier osv. — «Theorie de l'impôt» (1861), et af de bedste Skrifter i den tarvelige finansvidenskabelige Literatur. — «Les majorats littéraires» (1863), et Angreb paa den literære Ejendomsret, der dog udleder sin væsentligste Interesse af de Bidrag til en Karakteristik af den literære Korrupsion, det indeholder. — «Manuel du spéculateur à la bourse» (1857) er ligeledes navnlig interessant ved sin Kritik af Børsspekulationen. — I «La guerre et la paix» (1861) udtalte Proudhon sig for første Gang imod Italiens Enhed. Sin Tanke ud-

viklede han nærmere i «Du principe fédératif» (1863). «La guerre et la paix» skaffede ham mange Fjender blandt hans tidligere Venner. I Virkeligheden indeholder den dog ligesom «Du principe fédératif» sunde Tanker; men det maa indrømmes, at de ere iklædte en endog hos Proudhon usædvanlig uklar Form. Ingen af hans Værker ere vanskeligere forstaaelige eller ere blevne oftere misforstaaede end de to sidstnævnte. — Endnu en Bog maa vi nævne: det er det højst besynderlige, store Værk: «De la justice dans la révolution et dans l'église». Dette, der er et af de interessanteste og betydningsfuldste af alle Proudhons Værker, paadrog sin Forfatter omtrent fire Aars Landflygtighed: paa Grund af dets voldsomme Angreb paa Kirken blev der anlagt Sag mod Proudhon: Bogen blev konfiskeret, og dens Forfatter dømtes til en Bøde paa 4000 Fr. samt 3 Aars Fængsel, — en Straf, han kun unddrog sig ved at flygte til Belgien. — Som et Slags politisk Testamente efterlod Proudhon sig «De la capacité politique des classes ouvrières», hvor han opstiller Mutualisme og Føderalisme som Arbejdernes Program. Hans talrige posthume Værker ere endnu kun tildels udgivne. *)

*) Proudhons Produktivitet var ganske overordenlig stor. Hans «Oeuvres complètes» ere nu voxede op til en Samling paa 32 Bind. Af Værker, der udkom, medens han levede, findes her — foruden de alt i Texten nævnte — følgende:

Le misere;
 Si les traités de 1815 ont cessé d'exister;
 Fédération et unité en Italie;
 Nouvelles observations sur l'unité italienne;
 Les démocrates assermentés;
 Philosophie du progrès;

Man har fundet Behag i at udbrede den Forestilling, at Proudhon gik op i Selvforgudelse, og man citerer til Støtte herfor hans bekjendte brovtende Ord om den «store Opdagelse», at *!«Ejendom er Tyveri»* m. M. Det kan selvfølgelig ikke negtes, at Proudhon i en betydelig Grad overvurderede sig; men en blot nogenlunde omhyggelig Læsning af hans Korrespondance vil dog godtgjøre, at han ikke manglede Selvkritik.

Enhver, der har læst Noget af Proudhon, véd, at hans Stil jevnlig udmærker sig ved en sjelden Kraft, en stormende Livfuldhed, en henrivende Veltalenhed, at hans Kritik ofte er overbevisende og hans Dialektik undertiden bedaarende. Men det kan heller ikke negtes, at der paa den anden Side staar Sofisteri, undertiden uklar Tankegang og endnu uklarere Udtryksmaade, urimelige Overdrivelser, en for vidt dreven Lyst til at være pikant, et utilladeligt Effekjtjageri og en Voldsomhed i Polemiken, der Intet skaaner. For disse Mangler var Proudhon

- La justice poursuivie par l'église;
 fremdeles flere Bind Brochurer, Bladartikler m. M.
 Hans posthume og uudgivne Værker ere følgende:
 Théorie de la propriété;
 De la capacité politique des classes ouvrières;
 France et Rhin;
 Théorie du mouvement constitutionnel (contradictions politiques);
 La Bible annoté; Les évangiles; Les apôtres. 2 vol.
 Le principe de l'art;
 La pornocratie ou les femmes;
 Lutte du christianisme et du césarisme. 2 vol.;
 Histoire de Pologne. 2 vol.;
 Vie de Jésus, mélanges divers, fragments d'histoire universelle;
 Histoire de Jéhovah;
 Cahiers et carnets, mémoires. 4 vol.

ingenlunde blind, og han gjorde ofte, omend forgæves, Anstrengelser for at rette dem. Hans Ven Ackermann bebrejdede ham en Gang Voldsomheden i hans Stil og hans Skrifers lidet heldige Tone. Proudhon svarer sin Ven, at denne har Ret, at han har gjort sig selv de samme Bebrejdelser, og at han vil forsøge at forbedre sig. Til sin Undskyldning maa han dog anføre Følgende: «Naar en Mand i min Alder er i en Stilling, der grænser nær op til Armod, uden at han selv har Skyld heri; naar han pludselig ved sine Granskninger opdager, at Aarsagen til saa mange Forbrydelser og saa megen Elendighed udelukkende ligger i en Regnefejl, i en slet Regnskabsføring; naar han samtidig hos Privilegiets Advokater tror at se mere Uforskammethed og ond Vilje end Udygtighed og Dumhed, — saa er det meget vanskeligt at forhindre, at hans Galde løber af med ham, og at hans Stil kommer til at bære Spor af hans Sjæls Harme. I kan sagtens tale, I, for hvem Alt hvad der skrives, kun synes at være Stof til Øvelser og Rhetorik! Medens at jeg lider, syder og stormer, afmaaler I Jeres Sætninger og prøver omhyggelig hvert enkelt Udtryk, der er lidt haardt. I forundrer Jer over, at jeg er mindre afsleben end en Voltaire, Hamilton, Suard osv. Behold Jeres Hofliterater og Millionærliterater for Jer selv og se en Gang nedad. Betragt Jer selv og sig mig, om ikke den Stilling, I indtager, tilstrækkeligt undskylder mig!» Det kan vanskelig negtes, at der dog er Noget i, hvad Proudhon her siger. Imidlertid indser han, at han mere vilde gavne sin Sag ved en mildere Forsvarsmaade. Hans Venner lægge ham paa Sinde Henrik IV's Ord: «man fanger flere Fluer med en Skefuld Honning end med hundrede Tønder Eddike»; men han svarer: «det kommer ikke an paa at

fange dem, men paa at dræbe dem!» Alligevel lover han atter og atter at forbedre sig. Men ligesaa ofte glemmer han sit Løfte: hans Natur gjorde ham det umuligt at opfylde det. Han kunde ikke leve uden at kæmpe, og han havde ikke Noget imod, men ønskede endog, at Andre angreb ham, saa at han kunde faa Lov til at svare. «Jeg ønsker blot», skriver han, «at man vil behandle mig, som jeg behandler Andre; for alle mine Lansestød har jeg endnu ikke faaet den mindste Rift: det kjeder mig!» Han maatte give «Lansestød», selv om han bagefter angrede dem. Den provisoriske Regering i 1848 angreb han med en ukjendt Voldsomhed, som han saa bagefter fortrød. Han skriver til Louis Blanc om den «ubetidelige» Voldsomhed, hvormed han havde angrebet ham: «Mon malheur est que mes passions se confondent avec mes idées; la lumière, qui éclaire les autres hommes, me brûle.»

Man har endvidere fundet Behag i at udbrede den Forestilling, at Proudhon som social-økonomisk Forfatter er fuldstændig holdningsløs, at det er umuligt at opdage en ledende Tanke i hans Forfattervirksomhed, og at denne i Virkeligheden kun er en eneste stor Selvmodsigelse. Det er jo blevet et staaende Ord, at man for at gjen-drive Proudhon kun behøver at svare ham med hans egne Ord! Det maa nu indrømmes, at Proudhon selv har gjort Sit til at støtte denne Forestilling: Proudhon har selv i ikke ringe Grad bidraget til, at han blev misforstaaet, og man kunde — efter Ytringer i Brevene og andetsteds at dømme — undertiden fristes til at tro, at han ønskede at være uforstaaelig. Paa den anden Side maa det hævdes, at den Maade, hvorpaa man har søgt at bevise Proudhons formentlige Skiftene Meninger, hverken

vidner om stor Intelligens eller Ærlighed*). Det er visse-
lig ikke vanskeligt at vise, at Proudhon havde et bestemt
Maal, som han aldrig fornegtede.

Det stod klart for Proudhon, lige fra hans tidligste
Ungdom, at han skulde vie sit Liv til Arbejdernes Sag,
at han var kaldet til at udfylde den sociale Reformators
Hverv. Vi aabne hans Korrespondances første Bind, og
strax paa de første Blade aflægger Proudhon den Tros-
bekjendelse, han blev tro til sine sidste Dage. I et Brev
af 1838 holder den ni og tyveaarige Proudhon følgende
Tale til sig selv: «Proudhon, du bør fremfor Alt opofre
dig for de Fattiges Sag, for de Smaas Frigjørelse, for
Folkets Oplysning. Du vil maaske blive afskyet af de
Rige og de Mægtige; de, der ere i Besiddelse af Viden-
skabens og Plutus' Nøgler, ville forbande dig: gaa fremad
ad Reformatorens Vej, trods alle Forfølgelser, trods Bag-
vaskelsen, Smerten, ja selv trods Døden. Tro paa den
Bestemmelse, der er dig lovet; men gaa ikke hen at
foretrække Slavens Nydelser og gyldne Lænker fremfor
Apostlens hæderfulde Martyrium! Skulde du lade dig
besejre ved Smigrerier, ved Glædens og Lykkens For-
førelser? Du, Folkets Barn, *filius fabri* som man fordum
kaldte Jesus Kristus, du skulde fornegte din Samvittig-
hed, du skulde svigte din Tro, for at være lykkelig som
disse eller hine! Dine Brødre have Blikket fæstet paa
dig: de spørge med Frygt, om de snart skulle begræde
dens Fald og Forræderi, der saa højt svor at være deres
Forsvarer; — de ville aldrig have Andet at belønne dig
med end deres Velsignelse; men denne er mere værd
end Magtens klingende Penge. Lid og dø, hvis det er

*) Jfr. Sainte-Beuve l. c. p. 122—24.

nødvendigt, men sig Sandheden og antag dig den Forældreløses Sag!»

Og Proudhon sagde, hvad han ansaa for Sandhed. Vi kalde maaske Vildfarelse det, han kaldte Sandhed; vi mene maaske, at hans Maade at antage sig «de Forældreløses Sag» paa var højst forfejlet. Men vi burde ikke, om vi end frakjende ham Evnen, frakjende ham den gode Vilje. Proudhon sagde det, han ansaa for Sandhed, og han sagde den uden Hensyn til Ven eller Fjende, uden at tage i Betænkning, hvormegen Forbitrelse han derved vilde skabe imod sig. Vi se af Breve, Breve, der ikke ere beregnede paa Offenheden, Breve, i hvilke han udøser sit Hjerte for en Ven eller Slægtning, — at han fuldt vel vidste, at han «kun arbejdede for at høste Foragt og Forbandelser.» Maaske ville disse Breve belyse hans Excentricitet og Fusentasteri og flere af de uheldige Egenskaber, han visselig havde; men de ville ogsaa bevise hans hæderlige Vilje.

Nu vil man imidlertid indvende, at denne sociale Reformators Bestræbelser, hvor velmente de end monne være, dog ene gik ud paa at nedbryde, at det kun var ham magtpaaliggende at modsige — ikke alene Andre, men ogsaa sig selv. Selv bekræfter han virkelig, ikke alene i sine Skrifter, men ogsaa i Breve, at han «ikke havde noget System» (jfr. et Brev af 1848 til Michel Chevalier), at han hverken var Individualist eller Socialist eller Kommunist eller nogetsomhelst Positivt, men kun Kritiker. Alligevel har han paa et af sine Skrifter sat Mottoet: *destruam et ædificabo*. Han vilde ikke blot nedbryde; der var Noget, han vilde opbygge. Den Idé, der lige fra hans første Skrift om Ejendommen i 1840 til hans Død i 1865 bestandig foresvævede ham, var den

socialle Retfærdigheds Idé. Og ved den sociale Retfærdighed forstod han: Lighed. Afskaffelsen af den private Ejendomsret og Indførelsen af Lighed i materielle Kaar er det første Skridt til Gjennemførelsen af den sociale Retfærdigheds Idé; men først da vil denne Idé være fuldt gennemført, naar Ligheden [strækker sig til Alt, ikke blot til det Materielle, men ligesaafuldt til det Intellektuelle og Moralske. For Proudhon stod den mest fuldstændige Lighed i Alt som et Ideal, henimod hvilket det sociale Fremskridt bestandig vil føre os nærmere. Det var denne mærkelige Opfattelse, der fik ham til (i den tredje Memoire om Ejendomsretten) at rette sit bekjendte voldsomme, men talentfulde og geniale Angreb paa «Talentet» og «Geniet».

I den nøjeste Forbindelse med disse Lighedsideer staa Proudhons Tanker om den politiske Ordning. I 1840 erklærede han, at vi med hver Dag nærme os den «anarkiske» Samfundsordning. I 1863 udtalte han sig udførligere om «den føderative Idé». Denne skulde bane Vejen for hin. Ved Ordet «Anarki» vilde han betegne omtrent det Samme, som Andre kalde *self-government*. Dette Ord finde vi velklingende, hint ildelydende. Proudhon forkastede det velklingende og valgte det ildelydende, netop fordi det skurrer saa slemt i Ørene. Bogen «Du principe fédératif» hører ingenlunde til Proudhons bedste, snarere til de mindre gode; thi det er langt fra lykkedes for Forfatteren at klare den føderative Idé. Hvor uklare end hans Tanker herom vare, og hvor uforstaaelige hans Skrifter herom end tildels monne være, saa er det dog ubestrideligt, at de i en ikke ringe Grad have paavirket en stor Del af det demokratiske Parti. Pariser-Kommunen i 1871 vidner noksom om, hvor stort et Ter-

ræn den «anarkiske» Tanke og den føderative Idé havde vundet. Proudhon, der ogsaa kunde være forholdsvis moderat, gik for Ovrigt foreløbig ikke videre end til at anbefale Frankrig Indførelsen af en føderativ Forfatning, der i det Væsenlige stemmede med den schweiziske. Vi kunne ikke denne Gang udtale os om det Fornuftige eller Ufornuftige heri, men skulle kun frembæve, at den af Proudhon anbefalede føderative Forfatning dog paa sine Steder har bestaaet sin Prøve, og at man i Schweiz allerede nu har begyndt at angre og at føle Følgerne af, at man i 1874 gjorde et Skaar i den føderative Ordning. I ethvert Tilfælde turde det være, at den føderative Tanke ikke er saa ufornuftig, at den slet ingen Diskussion fortjener.

Sine lidenskabelige Angreb paa Religionen havde Proudhon at takke for, at han ansaas for sin Tids værste Gudsbespotter: han fik, efter hvad han selv fortæller, Breve med Udskriften: «Til Hr. Proudhon, Guds personlige Fjende.» Der er imidlertid Noget, der er fuldt saa vist som hans religiøse Atheisme: det er hans politiske Atheisme. Han vilde ikke have, at Gud hersker over Mennesket; men han vilde heller ikke have, at det ene Menneske hersker over det andet, og ligesaa stærkt som han var imod, at det ene Menneske exploiterer det andets Arbejdskraft, ligesaa stærkt var han imod enhver politisk Regering. Ligheden vilde, mente han, kun fuldstændig lade sig gennemføre, naar den religiøse, den økonomiske og den politiske Regering afskaffedes. Samfundet, sagde han, trænger ikke til at «trækkes op»; det er altid trukket op; det gaar af sig selv; et virkelig ordnet Samfund trænger hverken til Love eller til Lovgivere; kun fordi Samfundet hidtil ikke har været virkelig ordnet,

har det trængt til en Lovgivningsmagt, en Politimagt, en Statsmagt. Den bestaaende religiøs-økonomisk-politiske Samfundsordning vilde han nedbryde; men han vilde opbygge et nyt Samfund: Lighedssamfundet. — Denne «religiøs-økonomisk-politiske Atheisme» kunne vi, om vi ville, kalde Galskab; men vi kunne dog vanskelig negte, at der er en vis Enhed, en vis Konsekvens i Tankegangen*).

Det nytter ikke, at man minder om, at Proudhon, der i 1840 sagde: «Ejendom er Tyveri», en Snes Aar senere udrød: «Ejendom er Frihed». Dette beviser Intet, men er kun et Exempel til paa hans uimodstaaelige Tilbøjelighed til at finde Modsætninger og Modsigelser. Denne Tilbøjelighed fik ham ofte til at tilsløre sin sande Tanke. Lykkes det imidlertid at fjerne Sløret — hvilket ofte kan være vanskeligt nok — vil det vise sig, at Tanken er uforandret. Hans Valgsprog var ikke: *credo quia absurdum*, men det kunde have været: *credo quia contrarium*: jo mere modsigende, des sandere. Denne Tilbøjelighed staar i Forbindelse med hans Effektojageri. Han har ganske vist haft den tarvelige Tilfredsstillelse at vække en Del Opsigt ved sine Modsigelser; men de have

*) De, der lade haant om Proudhons Videnskabelighed, burde dog tage de «formildende Omstændigheder» i Betragtning. Proudhon havde visselig Autodidaktens Fejl; men det var ikke hans Skyld, at han kun var Autodidakt. Ovenfor (S. 129) saa vi, hvorledes han var sig sin mangelfulde Form bevidst, og hvorledes han søgte at undskylde den. Her skal det fremhæves, at han ogsaa var sig sine Kundskabers og videnskabelige Uddannelses Mangelfuldhed bevidst. «Alt hvad jeg véd, skylder jeg Fortvivlelsen», skriver han. «Da de fornødne Midler ere blevne mig negtede, har jeg paa egen Haand villet skabe mig en Videnskab af de Stumper, jeg opsamlede under mine korte Studier.»

visselig ikke bidraget til Forstaaeliggjørelsen af hans sande Tanke. De have skadet ham umaadelig. Han er selv falden som et Offer for sin bedragerske Dialektik.

Det er i det Foregaaende blevet udtalt, at Proudhons Breve indeholde mangan en Kommentar til hans mærkelige Forfattervirksomhed, saa at den, der tilfulde vil forstaa denne, i mange Tilfælde bør raadspørge Brevene. Men naar det er et Hovedformaal for nærværende Artikel at henlede Opmærksomheden paa den nu udkomne Korrespondance, bør den ikke slutes, uden at det fremhæves, at Proudhon ikke blot som Forfatter og offentlig Personlighed, men fuldt saa vel som Menneske klart belyses af denne mærkelige Brevsamling. Vi ville et lidet Øjeblik betragte Proudhon som Menneske og Karakter og kaste et, omend meget flygtigt Blik ind i hans huslige Liv.

Det synes ofte at være forbundet med en vis Vanskelighed for det toneangivende Publikum at forestille sig en Socialist, der ikke er en foragtelig Person, hvis Omgang alle hæderlige Folk bør sky. Vi udsætte os maaske for dette Publikums Mishag, naar vi erklære, at vi i Proudhons Breve eller i alt Fald i alle dem, vi have haft Lejlighed til at gennemlæse, ikke have fundet et eneste Karaktertræk, han behøver at skamme sig ved.

Man har beskyldt Proudhon for Bestikkelighed. Det Billede, hans Breve give af ham, støtter imidlertid ingenlunde en saadan Beskyldning. Det maa indrømmes, at Proudhon, der var Alles Fjende, ogsaa kunde være Alles Ven; dette staar i Forbindelse med hans ubetvingelige Lyst til at forbavse, til at gjøre det Uventede og til at modsige netop dem, som man troede, at han var enig

med; det kan maaske have givet den nævnte Beskyldning Næring, men det retfærdiggjør den ikke. For en Karakter som Proudhon maa det tværtimod have været den største Nydelse at føle sig frygtet, — en Nydelse, der ikke kunde sælges. Beskyldningen for Bestikkelighed er grundløs og maa henregnes til disse andre højmodige Vaaben, der godkjendes, naar Talen er om Socialister.

Man har beskyldt Proudhon for at være grænseløs forfængelig. At han havde en god Portion Forfængelighed, kan visselig ikke negtes; men denne Synd hører vel dog til de mindre. For Øvrigt var han snarere overmodig end forfængelig, og man vogte sig for at forvexle disse Egenskaber med Overbevisning. Han var fast overbevist om Sandheden af de Theorier, han kæmpede for, og denne stærke Overbevisning fik ham til at bruge Ord — af hvilke nogle ere noksom bekjendte — der uretteligen ere blevne betragtede som Udtryk for Overmod, Hovmod og Forfængelighed. Han har engang i sin Ungdom sagt, og man har gjort sig meget lystig derover, at naar han havde været stillet under heldigere økonomiske Forhold, vilde der fra Naturens Side ikke mangle ham Noget i, at han kunde blive en Kant eller Leibnitz; men man har undladt at omtale, at han tilføjede: «Jeg gjør mig for. Øvrigt slet ikke til heraf; thi jeg tror, at ved Arbejde og en god Methode kunde ethvert veludrustet Menneske naa ligesaa vidt som disse store Genier: daarlig Forstand, uklar Tanke, Uvidenhed, Tungnemhed ere Anomalier, som det sociale Fremskridt vil faa til at forsvinde, og den Dag vil komme, da Menneskenes uhyre Flertal, uden at være aldeles ens, vil gjælde lige meget i aandelig Henseende, ligesom de i materiel Henseende ville staa paa

samme Punkt.» (Denne Udtalelse, der findes i et Brev af 1843 eller 1844 til Ackermann, minder, som man vil se, stærkt om disse amerikanske Kommuniste, der tænke paa at afskaffe al Sygdom.)

At Proudhon imidlertid ikke kunde finde sig i at henleve Livet ubemærket, indrømmer han selv. Allerede i et af sine første Breve udbryder han: «Berømmelse skal jeg nok vinde; men», tilføjer han, og desværre med Rette, «det vil blive paa Bekostning af min Ro og paa Bekostning af Folks Kjærlighed.» Saaledes talte han, da han var ung. Senere, da den daglige Kamp havde undergravet hans Livskraft, taler han anderledes. At trække sig tilbage fra det offentlige Liv er ham vel umuligt, — og dog væmmes han over dette Liv: «De la publicité, j'en suis saoul!» udbryder han i sit kraftige Sprog. «Det, jeg trænger til, er det fortrolige Venskabs styrkende Glæder.» Trangen til Venner følger ham hele Livet igjennem; hans Breve vise os, at Trangen til Venskab var et af de Træk i hans Karakter, der laa dybest.

Proudhon fandt ogsaa Venner, der forstod ham. Til en af dem, Bergmann, skrev han (1840): «Jeg er visselig ikke lykkelig; men ikke én Rigmand, ikke én af disse Aarhundredets Lykkelige har fundet Venner som jeg: jeg har allerede begrædt flere, som Døden har rammet; men talrigere og, om muligt, mere hengivne ere blevne mig bevarede.» Venskabet var for ham den største Lykke; han forstaar ikke, at det er uforeneligt med Kjærlighed, og han sukker over, at hans Venner, fordi de gaa hen og gifte sig, opgiver Venskabet. «Jeg ser», skriver han, «at naar I gifte Eder, paavirkes I paa en ejendommelig Maade: I begynde med at ønske Eders Venner ligesaa megen Lykke, som I har opnaaet; derefter trække I Eder

mere og mere tilbage i Familielivet, indtil I tilsidst ganske glemme Eders tidligere Venner. Jeg troede, at Kjærligheden og det at blive Fader maatte forhøje Venskabet; jeg ser, at dette var en Illusion. Kjærligheden er altsaa ligesaa begrænset som Forstanden hos Mennesket. I det Øjeblik, da vort Hjerte synes at burde aabne sig for uendelige Følelser, trækker det sig netop sammen og fryser til. Hvis Orestes havde ægtet Hermione, vilde han have glemt Pylades: dette berømte Venskab kunde kun holde sig under én Forudsætning, — under Forudsætning af en ulykkelig Kjærlighed.»

Men nu Proudhon? Følte han aldrig Kjærlighed? Proudhon giftede sig, men navnlig af Rædsel for at være ene, af Længsel efter at faa et Hjem, ikke af egenlig Kjærlighed. Det er tvivlsomt, om han nogensinde følte en brændende Kjærlighed. Han havde fra sin Barndom af i den Grad været paa Post mod Sanseligheden, at denne tilsidst næsten helt gik til Grunde hos ham. Naar vellystige Tanker om Natten overfaldt ham, plejede han, allerede i sin tidligste Ungdom, at staa op og gaa ud i fri Luft, indtil han var afsvalet og beroliget og disse Tanker fuldstændig havde forladt ham. Hele hans Selvopdragelse gik ud paa at udvikle Hjernen paa Hjertets Bekostning, Tænkeevnerne paa alle andre Evners Bekostning. Herved udviklede han sig i en ejendommelig Retning, hvilket vel maa mindes, naar man vil forstaa de Betragtninger over Kjærligheden, Ægteskabet og Kvinden, han fremsætter i «De la Justice» og andetsteds. Proudhon hadede, synes det, Kvinden. Ingen Forfatter har i alt Fald brugt mere haanlige, mere foragtelige Udtryk om Kvinden end Proudhon. Det kunde være interessant at anstille en Sammenligning mellem Stuart Mills og Prou-

dhons Stilling til Befolkningsspørgsmaalet og Kvinde-spørgsmaalet: Stuart Mill, Tilhænger af Malthusianismen, Forsvarer af Kvindens naturlige aandelige Evner, af hendes Perfektibilitet og af hendes berettigede Krav paa Ligestillethed med Manden; — Proudhon, en af de voldsomste Modstandere af Malthusianismen, Foragter af al Tale om Kvindens Perfektibilitet, af hendes intellektuelle saavel som moralske og fysiske Evner og lidenskabelig Ordfører for hendes nødvendige Underordnelse under Manden. Læserne mindes, at man har søgt — vi haabe med Urette — at forklare Stuart Mills Opfattelse — efter vor Mening; Misforstaaelse — af Befolkningsspørgsmaalet ved at henvise til en Legemsfejl, Mill formentlig havde. Proudhon havde visselig ikke denne Legemsfejl; men at hans fysiske Konstruktion, ligesaa fuldt som hans aandelige, ogsaa kan have paavirket hans Opfattelse, er i alt Fald ikke umuligt. Proudhons Ydre var særdeles uheldigt, og der er dem, der have sagt, at hans Forbitrelse mod Kvinden skyldtes Følelsen af ikke at kunne «gjøre Lykke» hos det smukke Kjøen. Vi anføre disse Forklaringer, uden derved i fjerneste Maade at godkjennde dem. Men vi maa dog fremhæve, at der virkelig foreligger Breve fra ham, hvor det skinner igjennem, at han føler sig trykket af sin Afmagt ligeoverfor det smukke Kjøen. Vi finde Breve, hvor han med nogen Bitterhed klager over, at han, der paa Grund af sin hele Stilling ikke er *épousable par convenance*, langt mindre er *épousable par amour*. Kvinden, som han tilsyneladende hadede, og som han i ethvert Tilfælde haanede, kunde han dog ikke undvære. Han kunde, naar Alt kom til Alt, vanskelig undvære kvindelig Omgang. Han misunder —

det skinner igjennem i flere Breve — sine gifte Venner. I flere Breve høre vi et halvt kvalt Suk over, at det negtedes ham at nyde Ægteskabets Lykke.

Dog, denne Lykke skulde ogsaa blive ham til Del. Han giftede sig omsider, i en Alder af fyrretyve Aar. Det var i Fængslet, at dette skete. Herom skriver han i 1854 til sin Ven Bergmann:

«Jeg ægtede, i en Alder af fyrretyve Aar, en ung fattig Arbejderske (Euphrasie Piégard), ikke af lidenskabelig Kjærlighed — du forstaar let, af hvad Art mine Lidenskaber ere — men af Medfølelse med hendes Stilling, af Agtelse for hendes Person, fordi jeg efter min Moders Død var uden Familie, og fordi jeg — vil du tro mig! — i Mangel af Kjærlighed havde Lyst til at faa et Hjem og til at blive Fader! Andre Betragtninger har jeg ikke anstillet. I Løbet af fire Aar har min Hustrus Erkjendtlighed givet mig tre smaa blonde og rødmussede Piger, som deres Moder selv har opammet og opdraget, og hvis Tilværelse nu udfylder næsten hele min Sjæl. Man kan fortælle mig, hvor ofte man vil, at jeg har baaret mig letsindigt ad, at det ikke er nok at sætte Børn i Verden, men at man ogsaa skal opdrage dem og sørge for deres Udkomme: hvad der er sikkert, er, at et uhyre tomt Rum i mig er blevet udfyldt, efter at jeg er bleven Fader; jeg har faaet en Styrke og en Spændkraft, der hidtil var mig ukjendt. Jeg beklager, at jeg ikke allerede i 1848 havde været Familiefader i det Mindste fem eller sex Aar!»

Børnene gik han fuldstændig op i. Man fortæller en ret karakteristisk lille Anekdote: Medens han skrev paa sin Bog «De la justice», fik han en Dag Besøg af en Ven, til hvem han beklagede sig over Træthed og Smerter i Hovedet. «Tag paa Landet!» raadede Vennen ham. I det Samme hørte man Børnenes Stemmer: «Nej, dér er mit Lægemedel!» svarede han.

En af sine fire Døtre havde han givet Navnet

Marcelle. «Det er», hedder det i et Brev, «en Hyldest til en af den gamle Revolutions ædleste Mænd, Marceau.»

Den ældste fik Navnet Catherine. «Jeg har opkaldt hende efter min Moder, hvem jeg skylder Alt. Man har let ad dette Navn; det er ikke paa Moden; jeg har villet hædre den simple Bondekone, hvem Verden ikke kjendte, men som var lige saa god som mangen Anden.»

Proudhons Kjærlighed til sine simple, fattige Forældre forraader sig ikke et Øjeblik i hans Breve. Beständig, endog paa den Tid, han selv led Nød, tænker han paa, om han dog ikke kan gjøre Noget for at lette dem Fattigdommens Byrde. Smukkere sønlig Kjærlighed end Proudhons findes ikke. Som Fader, som Søn og som Ven viser han sig i det reneste Lys.

Proudhon døde d. 15 Januar 1865 af et Hjerteonde, omgivet af sin Hustru, sin Svigerinde og sin Ven Langlois. Han døde fattig, frygtet af de Mægtige, elsket af de Svage, beundret ikke mindst af dem, der mindst forstode ham. Han døde efter at have vundet, hvad han søgte: Berømmelse, og efter at have lidt, hvad han vidste, at han var forudbestemt til: Had og Forbandelse. Han døde som et af Aarhundredets mest sprudlende, mest kaotiske og oftest misforstaaede Aander. Han døde, kæmpende for den Sag, han havde helliget sig fra sin Ungdom: den sociale Retfærdigheds Sag.

Vi slutte denne Artikel — ikke med at opfordre Læserne til at gjennepløje det Par Snese Bind, Proudhon har skrevet, men til at paatage sig det ulige lettere og for Mange maaske mere lønnende Arbejde: at kaste nogle Blik i den af os her anmeldte Korrespondance.

Maaske vil man finde, at den frygtede Agitator — en af Ophavsmændene til «Pariser-Kommunen» — ikke er ganske saaledes, som man havde tænkt sig ham. Maaske vil man gjøre den overraskende Opdagelse, at Socialisten og Atheisten ikke nødvendigvis er Mordbrænder.
